

MAGIE OF WETENSCHAP?

f.c. stam

Prof. dr. F.C. Stam is gewoon hoogleraar in de neuropathologie en algemene gerontologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Somatische ziekten en geestesstoornissen zijn zo oud als de ons bekende geschiedenis van de mensheid. De opvattingen over de aard en de betekenis van ziekten zijn altijd ten nauwste verweven geweest met het ontwikkelingspeil van een bevolking of bevolkingsgroep.

het magisch-religieus denken

Primitieve volkeren leefden dicht bij de natuur, die hen met verwondering, maar ook met angst vervulde. Bij gebrek aan kennis van bepaalde natuurverschijnselen werden zij toegeschreven aan bovennatuurlijke machten die gestalte kregen in de goden, demonen en geesten. Goede en kwade intenties en menselijke karaktertrekken werden op deze machten geprojecteerd. Eigenschappen als ijdelheid, de behoefte geëerd en vereerd te worden, machtswellust, die plotseling om kan slaan in vertederung, reactieve en spontane agressieve ontladingen, die tot uiting komen in natuurrampen en epidemieën, getuigen van deze projectie. De primitieve mens leefde in nauwe relatie met deze bovennatuurlijke wereld, waarvan hij hulp verwachtte en waarvoor hij tegelijkertijd doodsbang was. Door rituele ceremonieën en offeranden trachtte de primitieve mens de gunst van de goden te winnen en de agressie en het sadisme van de demonen af te weren. Aan de goden en demonen werden bovennatuurlijke krachten en mogelijkheden toegeschreven op velerlei gebied.

Het magisch-religieuze denken leidde tot geïnstitutionaliseerde religies, waarin aan de priesters een leidinggevende rol werd toebedacht. Deze priesters hielden zich uit de aard van de zaak ook met ziek-zijn en met zieken bezig en waren derhalve priester-medicijnmannen. Gezondheidszorg en religie waren op deze wijze nauw met elkaar verweven. De goden werden niet zelden geïdentificeerd met elementen uit de natuur: zon, maan, wind, zeeën en rivieren, maar ook met bepaalde planten en dieren. Daarnaast kende men goden, die als onzichtbare persoonlijkheden in een buiten-aardse werkelijkheid of op een bepaalde berg werden gelocaliseerd. Deze magisch-religieuze opvattingen over ziek-zijn en ziekten leefden onder alle ons bekende primitieve volkeren: de Kelten, de Egyptenaren, de stammen in het oude Mesopotamië en de volken in het oude Mexico, Perzië en India. Ook nu leeft deze magisch-religieuze opvatting over ziekten in bepaalde Afrikaanse stammen, die nog veel

tijd besteden aan rituele ceremonieën, gericht op de bestrijding en de preventie van ziekten.⁽¹⁾ Bij de Manos in Liberia zijn gezondheidszorg en religie nog altijd op deze wijze met elkaar verweven.⁽²⁾ Primitieve volken verwierven door ervaring en experimenten kennis van de natuur. Dit geldt met name met betrekking tot de flora. In sommige oude beschavingen werd ten tijde van de invasie van Westerse volken een verbazingwekkende kennis van medicinale planten aange troffen. Zo beschreef Francisco Hernandez in zijn boek "Historia Natural de las Indias", dat hun kennis meer dan 3000 plantensoorten betrof. Verschillende planten waren bekend om hun psychotrope werking. Deze werden door de medicijnmannen gebruikt om een trance te induceren en hallucinaties te verkrijgen. Op deze wijze werd het contact met de wereld van de goden en geesten tot stand gebracht. Bij de Inca's werd uit mais een drank gebrouwen, die bij collectieve rituele ceremonieën werd gebruikt. De kennis van de natuur was een privilege van de kaste van de priester-medicijnmannen. De toepassing van deze kennis bleef beperkt tot de religieuze praktijken, en soms ook aangewend voor waarzeggerij en de daarmee verbonden praktijken. Het primitieve magisch-religieuze denken berustte op het ontbreken van kennis en de afwezigheid van wetenschap.

het wetenschappelijk denken

Door ervaring, onderzoek en theorievorming kunnen natuurverschijnselen binnen de geestelijke bereikbaarheid van de mens gebracht worden. Zij verliezen dan hun magisch karakter. Anders gezegd: wetenschap leidt tot demythologisering en wetenschappelijk denken verdringt het magisch-religieuze denken. Dit alles geldt ook voor de gezondheidszorg, die bij primitieve volken nauw verweven is met de religie. De ontwikkeling van de geneeskunde leidde tot demythologisering van ziekten, met name van de lichamelijke. Geestesstoornissen zijn minder gemakkelijk tot natuurlijke oorzaken te herleiden en daardoor hield de demythologisering van somatische ziekten en geestesstoornissen geen gelijke tred.

Niet zelden treffen wij in de oude geschiedenis voorbeelden aan van een soms verbazingwekkende ontwikkeling van de geneeskunde naast het geloof aan demonen en bezetenheid. In prehistorische tijden werden bijvoorbeeld reeds neurochirurgische operaties verricht en met instrumenten, die zeer veel overeenkomst hebben

met onze uitrustung. Getrepaneerde schedels werden gevonden in Peru, maar ook in Klein-Azië, Noord-Afrika en Mesopotamië. Uit de aanwezigheid van nieuwe beensubstantie die de opening gedeeltelijk had gesloten, kon worden afgeleid dat de patiënten, die de trepanatie hadden ondergaan, deze ingreep overleefd hadden. Naast de ontwikkeling van de chirurgie zijn er in verschillende culturen ook gegevens te vinden over de ontwikkeling van een inwendige geneeskunde. Dit gold bijvoorbeeld voor de Chinese geneeskunde, die reeds in het tweede millennium v. Chr. beschikte over een uitgebreid arsenaal van plantaardige middelen tegen ziekten. In de oude Egyptische beschaving komen wij reeds specialisatie tegen. De opleiding geschiedde aan een artsschool in de tempel. Dit alles was reeds een feit onder de koningen van de vierde dynastie (2733-2563 v. Chr.). De archeologische vondsten hebben vrijwel niets onthuld over een eerste ontwikkeling van een wetenschap met betrekking tot geestesstoornissen. Het lijkt niet te gewaagd om te veronderstellen dat deze stoornissen in de ban van het magisch-religieuze denken zijn gebleven totdat er een mens- en wereldbeschouwing ontstond, die beruiste op wetenschappelijke denkresultaten, te weten een bepaalde filosofie.

Deze ontwikkeling vinden wij het best geïllustreerd in de geschiedenis van de Grieks-Romeinse cultuur. De oudste geschiedenis van de Griekse cultuur wordt eveneens gekenmerkt door magisch-religieuze opvattingen over ziek-zijn. De ontwikkeling van kunst en wetenschap bracht een doorbraak teweeg. Bij Homerus vinden wij reeds een poetische belichting van psychologische ervaringen. Het zijn echter de filosofen geweest, die voor het eerst een min of meer afgeronde zielkunde hebben opgesteld. Vanuit deze zielkunde werd ook aandacht besteed aan conflictologie en geestelijke stoornissen. Plato (429-347) postuleerde dat psychische stoornissen herleid moeten worden tot een tekortschieten van de ratio tegenover primitieve behoeften en impulsen. Plato ging uit van een scheiding tussen ratio en affecten en tussen lichaam en geest. Van al deze componenten kende hij de rede de hoogste betekenis toe. Psychische stoornissen ontstaan naar zijn mening uit conflicten tussen delen van het eigen zelf. De therapie moet logischerwijze gericht zijn op het inzicht in de aard van de conflicten en op een herstel van de controle door de ratio. Pythagoras, daarentegen, beschouwde de ziekelijke uitingen van de menselijke geest als gevolgen van stoornissen in de hersenen.

Zo ontstond temidden van de Aesculapiuscultus een wetenschappelijke beschouwing over de menselijke psyché en psychische stoornissen. In principe kan men bij Plato en Pythagoras reeds de grondbeginselen van de moderne dieptepsychologie en van de biologische psychiatrie aantreffen. De ontwikkeling van het wetenschappelijk denken legde de fundamenten, waarop een gemythologiseerde geneeskunde kon worden opgebouwd. Hippocrates, bekend als de grondlegger van de Westerse geneeskunde, beschreef reeds een aantal psychiatrische syndromen. Hij dacht geheel vanuit het biologisch-psychiatrische model. Deze wetenschappelijke ontwikkeling viel uit de aard van de zaak niet het gehele volk ten deel, maar bleef beperkt tot een elitaire groep. Zo bleven het magisch-religieuze denken en de daarmee ver-

bonden cultus naast de op wetenschappelijke leest geschoeide geneeskunde bestaan en genoot zelfs een grote faam, getuige het feit dat omstreeks 300 jaar v. Chr. Romeinse afgezanten contact zochten met priesters van Aesculapius om een grote epidemie tot staan te brengen. Hierna kwam de Aesculapiuscultus in het Romeinse Rijk tot grote bloei. In de laatste eeuw v. Chr. kwamen er echter ook artsen uit Griekenland naar het Romeinse Rijk en gaven daar de stoot tot de ontwikkeling van een wetenschappelijke geneeskunde.

Eén van de belangrijkste onder deze artsen was Asclepiades. Hij had een open oog voor de psychiatrische problematiek. Asclepiades meende dat psychische stoornissen door emotionele verstoringen teweeggebracht kunnen worden en gaf zelfs voorschriften voor een psychotherapie in de vorm van muziek en intellectuele stimulatie. Soranus (136-70) pleitte zeer sterk voor een humane behandeling van geesteszieken en paste psychotherapeutische methoden toe, hoewel hij van mening was dat geestesstoornissen een organische basis zouden hebben.

Deze praktische en humane instelling heeft ertoe geleid dat de psychiatrie bij de Romeinen een tot die tijd ongekende hoogte bereikte. De Romeinse rechtspraak kende zelfs reeds de verminderde toerekeningsvatbaarheid, waarvan sprake was als de verdachte tijdens het plegen van zijn vergrijp niet tot een heldere oordeelsvorming in staat was. De psychiatrische zorg beperkte zich niet tot de welgestelden. Tijdens de regering van Justitianus (484-565) waren er reeds psychiatrische instituten voor armen en behoeftigen. Na de val van het Romeinse Rijk ging dit alles weer verloren en leefden magisch-religieuze denkbeelden en rituelen weer op, zij het in gekerstende vorm. Tot welke verdwazing dit alles leidde leert ons de geschiedenis van exorcisme en heksenvervolgung. In de Middeleeuwen herleefde de belangstelling voor de Grieks-Romeinse cultuur, die bewaard was door de Arabieren en vanuit Noord-Afrika via Italië en Spanje weer in Europa terugkeerde. In de Renaissance vormden de overleveringen uit deze cultuur de belangrijkste bouwstenen voor de ontwikkeling van de wetenschap. Filosofen als Descartes, Bacon en Locke hebben het denken over de psyché weer tot studie-object gemaakt. Opnieuw werd het religieus-magisch denken verdrongen door wetenschappelijke beschouwingen. In de praktijk betekende dit echter nog nauwelijks een verbetering in het lot van de psychiatrische patiënten, die met een minimale medische zorg in dolhuizen moesten verblijven.

Eerst door de toepassing van het medisch model werden verpleging en behandeling actueel. ziektebeelden werden afgebakend en van een aantal kon de aetiologie en de adequate therapie worden opgespoord en vastgesteld. Voor een ander aantal lukte dit slechts ten dele of in het geheel niet. De opkomst van de dieptepsychologie en het behaviourisme hebben de eenzijdigheid van het denken in ziekte-eenheden met al dan niet bekende aetiologie doorbroken en de aandacht gevraagd van psychogene en sociale factoren. In het begin van de tweede helft van de twintigste eeuw kreeg het medisch model een sterke steun in de rug door de stormachtige ont-

wikkeling op het gebied van de psychofarmacologie. Helaas bleek deze ontwikkeling niet aan de hoog gestelde verwachtingen te voldoen. Veel werd bereikt op het gebied van symptoombestrijding, maar op het gebied van de aetiologie werden nauwelijks vorderingen gemaakt.

anti-psychiatrie

Sinds het einde van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig, is er over de gehele Westerse wereld een anti-wetenschappelijke beweging ontstaan. Bloch typeerde deze beweging in zijn inleiding tot het Londense Symposium over science and civilisation in 1971 als volgt:

"a world-wide anti-science movement has emerged, which contrasts our technological world with all its shortcomings and imminent dangers with a romanticized view of the past seen as a bygone golden age ruined by the advance of science. Powerful voices from scientific as well as non-scientific quarters are saying that scientists should become more socially responsible, that science be tolerated and supported only as long as its results are socially relevant, and that science must be constitutionalized and controlled if it is not to destroy our civilization. In the minds of many, science, all the way from nuclear physics and engineering to biology and medicine, has become a most dangerous evil. The doctors are accused of abusing their skills by not penetrating to the real causes of their patient's illnesses, but merely treating them for their symptoms in order to return them as soon as possible to a disease producing society."

Uit deze 'antiscience' werd ook een antipsychiatrie geboren, die de door Bloch getypeerde instelling ten opzichte van de artsen geheel overnam. Psychiatrische ziektebeelden werden ontkennd (Sasz) en omgedoopt in reacties op en protesten tegen de maatschappelijke misstanden. Maatschappelijke hervormingen en begeleiding bij de persoonlijke problematiek moesten diagnostiek en therapie vervangen. Het stellen van een diagnose werd als een ontoelaatbare inbreuk op de identiteit van de betrokkene beschouwd en chemotherapie werd tot een ontoelaatbare poging tot aanpassing aan de gevestigde maatschappij, waartegen de, inmiddels cliënt geworden, patiënt nu juist in verzet gekomen was. De antipsychiatrie vond veel gehoor bij de alpha-wetenschappen en in de kringen van maatschappelijk werk, pastoraat en verpleging.

Uit deze schets volgt dat het biologisch-psychiatrisch onderzoek en de daaraan verbonden experimenten bij de antipsychiatrie slecht staan aangeschreven. De antipsychiatrie houdt voorts het gevaar in dat vele wetenschappelijke verworvenheden uit de klinische psychiatrie verloren gaan. Hand in hand met de anti-natuurwetenschappelijke instelling gaat de tolerantie voor de kwakzalverij die tot alternatieve geneeskunde is verheven. Het farmacon wordt zeer kritisch bekeken, maar het kruid uit de natuur of de meridianen uit de oeroude beschavingen worden vol vertrouwen aanvaard. Men 'gelooft' in deze methoden, zoals eertijds in orakels en rituele ceremoniën. Een consequente antipsychiatrie moet leiden tot sociaal-magisch denken en een wildgroei van begeleiders en vormen van begeleiding. Een objectie-

ve evaluatie van de resultaten van de anti-psychiatrie zal nodig zijn om 'het geloof in' weer te vervangen door 'kennis van'. Wetenschappelijk onderzoek is dan ook meer dan ooit geboden.

noten

1. Adenoye Lambo, 1975.
2. Harley, 1946.

literatuur

Civilization and Science. A Ciba Foundation Symposium. Amsterdam, Londen, New York, 1972.
Howells, J.G. ed. World History of Psychiatry New York, 1975.
Thorwald, J. The Dawn of Medicine. Londen, 1962.

vervolg van p.15

geneeskundig gesticht voor krankzinnigen Meerenberg. Bloemendaal 1877. De bibliotheek is te raadplegen in het Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort.

13. Bibliografie van de werken van Nederlandse Schrijvers op het gebied der Neurologie en psychiatrie en aanverwante vakken, door M.J. Mesdag. Amsterdam 1922/1923, 2delen. Idem. Haarlem 1935/1937.

14. We zien daarbij af van het werk van J. Guislain, Traité sur l'alienation mentale et sur les hospices des aliènes, (Amsterdam, 1826), en van de literatuur uit het 'Prae-psychiatrische' tijdperk zoals bijvoorbeeld: L. Bicker, Verhandelingen over de natuur, oorzaken en genezing der zenuwziekten, hypochondrie en vrijstersziekte etc. Rotterdam, 1767; J.P. Michell, Natuur-en geneeskundige verhandeling over de oorzaken, de aart en de genezing der zenuwziekten, welke men in de Vereenigde Nederlanden waarneemt. Utrecht, 1783.

15. G. Jelgersma, Leerboek der Functioneele Neurosen deell, Pathologie en Therapie van de Neurasthenie. Amsterdam, 1912/1917.

16. Voorbeelden: J.N. Ramaer, Een woord aan niet-geneeskundigen over krankzinnigheid en krankzinnigenbehandeling. Rotterdam, 1846;

N.B. Donkersloot, De krankzinnigheid, haar wezen, oorzaken, verschijnselen en voorbehoedingen, in populairen vorm geschetst. Amsterdam, 1881;

D. Hulst, Leefregels voor Zenuwlijders. Haarlem, 1884;

P.J. Mobius en C.P. ter Kuile, De zenuwachtigheid, Groningen, 1884.

17. Ds. J.W.A. Notten, De geesteskranke en zijn behandeling, Ermelo, 1894. (Geschreven voor de Vereniging tot Christelijke verzorging van krankzinnigen en zenuwlijders.)

Broeder J.B. ter Voert, Opmerkingen over de verpleging van Krankzinnigen, Oostakker 1892. (Voor de Broeders van O.L.V. van Lourdes.)

18. J. van Deventer, Handboek der Krankzinnigen, Amsterdam, 1897;

B. van Delden, Onze Krankzinnigen en hunne Verpleging, Utrecht, 1897;

D. Schermers, Handleiding bij het verplegen van Krankzinnigen, Leiden 1901. Dit boek bleef tientallen jaren, in een meermalen gewijzigde druk, een van de meest gehanteerde handleidingen.

19. Zie noot 17.

20. Handelingen der Nederlandse Vereeniging voor

zie verder p. 36